

BASKİRESİM'DE ÇAĞDAŞ UYGULAMALAR ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

A STUDY ON CONTEMPORARY PRACTICES IN PRINTMAKING

YRD. DOÇ. DR. SELVİHAN KILIÇ ATEŞ

selvihankilic@gmail.com

İnsanlar yüzyıllardır çağın getirilerini özümseyip, yeniden yaratmışlardır. Her zaman kişisel keşifler görsel olanı ortaya çıkarmak için zengin bir arena olmuştur. Ekonomik, politik ve çevresel sorunlarla karşı karşıya kalan insanlar, görsel sanatlarda kendilerini çoğu zaman zengin gelenekle birleşmiş çağdaş uygulamalar ile ifade etmişlerdir. Yaygın ve etkili iletişim kurmamızı sağlayabilen çağdaş uygulama alanlarından Baskiresim, disiplinler yaklaşımıyla hem teknik hem de malzeme olarak, sanatçıyı yenilikçi ve yaratıcı bir araştırmaya teşvik etmektedir. Teknoloji ve yaratıcılık zengin gelenek ile birleşerek çağdaş baskiresim uygulamaları ve sunumlarıyla ifade bulmaktadır. Çağdaş baskiresmin olanakları hayal gücümüzün sınırlarını zorlayacak kadar geniş ve çeşitlidir. Günümüzde, geleneksel yöntemlerin yanı sıra bilgisayar teknolojisinin sunduğu imkanlardan olan, hızlı ve seri üretimi kolaylaştıran dijital baskı gibi tekniklerle baskiresim daha geniş kitlelere ulaşabilmektedir. Büyük boyutlu baskılar üretme eğilimindeki artış baskiresmin, enstalasyon ve sokak sanatı olarak karşımıza çıkmasına olanak vermektedir. Sunum olanaklarındaki bu değişim ile çerçeveden çıkan baskiresimlerin, estetik kaygıların yanı sıra, tarihten getirdiği sosyal ve politik kaygılar taşıdığı da gözlemlenmektedir. Değişen konuları, boyutları ve teknikleri ile baskiresim, yeni yöntem ve uygulamaların giderek benimsenmesiyle çok hızlı gelişmektedir. Baskiresim tarihsel gelişim süreci içerisinde, sanatsal üslup dinamiklerinin dışında bileşenleri de içine alarak, farklı görüş ve hayal gücü ile, nereden geldiğimize, nereye doğru gittiğimize ışık tutarak çağdaş sanat içerisinde ki yerini sağlamlaştırmaktadır. Bu bildiri ile, yeni teknolojilerin getirdiği hızın, düzenin, yeni fikirler ve deneysel uygulamaların radikal bir şekilde yer aldığı baskiresmin çağdaş uygulamaları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Baskiresim, Çağdaş Baskiresim, Dijital Baskı, Baskı Yerleştirme, Melez Baskı, Sokak Sanatı.

For centuries, people have absorbed and recreated advantages of time they've lived in. Personal explorations have always been a fertile arena for revealing the visual. People coming up against economical, political and environmental problems mostly have expressed themselves through contemporary practices combined with rich traditions. One of the contemporary areas of practice allowing us to communicate in a common and effective way, printmaking both as a technique and a material has encouraged artists in innovative and creative studies with a disciplinary approach. Technology and creativity combining with a rich tradition find an expressive way along with contemporary printmaking practices and presentations. Opportunities of contemporary printmaking are so broad and versatile that they push the limits of our imagination. Today printmaking now reaches to larger masses by techniques such as digital printmaking which is one of the advantages of computer technology and makes rapid and serial production easier, as well as the conventional methods. The increase in inclination of producing large-scaled prints allows printmaking to become visible as installations and street art. It is observed that prints going out the frame thanks to this change in presentation opportunities have social and political concerns as well as aethetical ones. Printmaking with its changing subjects, scales and techniques has been increasingly developing by gradually adopting new methods and practices. In historical process of developing, printmaking has been securing its position within contemporary art by including not only dynamics of artistic style but also elements into its structure and illuminating where we've come from and where we're heading to through divergent views and imaginations. Contemporary practices of printmaking in which swiftness, order, new ideas and experimental practices that the technology results in radically are involved in, and their contributions will be studied in this paper.

Key Words: Printmaking, Contemporary Printmaking, Digital Printmaking, Print Installation, Hybrid Print, Street Art.

Balıkesir Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Baskı Sanatları Bölümü,
Asker Hastanesi Karşısı, Balıkesir/ TÜRKİYE
Cep: 0 535 211 77 27 Is: 0 266 241 00 96 - 97 Faks: 0 266 241 14 24
E-mail: selvihan@balikesir.edu.tr, selvihankilic@gmail.com

Günümüzde Baskı Sanatları çok yönlü disiplinlerarası etkileşimle teknoloji ile uyumlu olarak evrimini sürdürerek resim, heykel, yerleştirme, performans olarak karşımıza çıkmaktadır. Baskı sanatları nedir? Ne olabilir? Baskı sanatları teknolojiyle uyumlu ve değişkendir. Çoğaltılabilir özelliği ile geleneksel ve çağdaş yöntemlerle üretilebilen

baskiresimlerin kökeni mağara duvarlarına kadar uzanmaktadır. 14. yüzyılda ağaç baskı, 15. yüzyılda metal baskı sonrasında ise taşbaskı ve ipek baskı teknolojik olanakların getirisi olan dijital baskı ile yeni ifade biçimini bulmuştur. Giderek daha da hızlı seri üretimi olanaklı hale getiren teknikleriyle baskı sanatlarının zengin geleneği çağdaş baskiresim uygulamaları ve sunumlarıyla birleşmiştir. Teknoloji hem teknik hem de malzeme olarak sanatçılar için yenilikçi ve yaratıcı bir araştırma imkanı sunmuştur. İnsanlar yüzyıllardır çağın getirilerini özümseyip, yeniden yaratmışlardır. Ekonomik, politik ve çevresel sorunlar, görsel sanatlarda çoğu zaman zengin gelenekle birleşmiş çağdaş uygulamalar ile ifade edilmiştir. Kendini günümüze uyarlayan baskı eserlerin dönüşümü, genişleyen sınırları ve kağıttan beze farklı malzemelerin üzerine baskı yapılabilme özelliği ile tüketim kültürüne hizmet eden bir anlayışla kullanılmıştır. Ekonomik ve toplumsal değişiklikleri başlatan Endüstri Devrimi ile mekanik üretim artmıştır. 19. yüzyılda kültürel ve sosyal yapıda meydana gelen değişim, baskı teknolojilerinin gelişimini olumlu etkilemiş, baskiresim tekniklerinde önemli ilerlemeler görülmüştür. Baskiresmin kolay taşınabilirliği, kitlelere daha hızlı yayılmasında ve güçlü iletişim kurmasında etkili olmuştur.

20. yüzyılın başlarında Avrupa’da ortaya çıkan Gerçeküstücülük ile sanatçılar, nesneleri kendi doğal ortamlarından çıkararak düşsel bir dünyaya yönelmişlerdir. 1910’lu yıllarda Dadacı sanatçılar tarafından benimsenen üretim biçimi, estetik ilke ya da kurallara bağlı kalmayan, bilinçsiz otomatik bir biçimde yapılan sanatsal çalışma ile sonuçlanmıştır. “Otomatizm” adı verilen bu yöntem ile organik çizgiler ve şekiller sürekli dönüşüm içerisinde olmuştur. 1930’lu yıllarda Paris’te kurulmuş ve 1940’larda New York’ta faaliyet göstermiş Atölye 17 ve kurucusu Stanley William Hayter, Sürrealist soyutlamalar ve deneysel araştırmalar ile baskiresim için önemli katkılar yapmıştır. Baskiresim, 20.yüzyılın ilk yarısında Avrupa’da daha sonrasında ise Amerika’da etkin olmuştur. 1950 ve 1960’larda “Pratt Graphic Art Center”, “Tamarind Lithography Workshop”, “Universal Limited Art Editions”, “Gemini G.E.L.”, “Tyler Graphics Ltd.”, gibi sanatçılar için önemli üretim ortamı sağlayan bir çok atölye kurulmuş, baskı sanatlarının gelişimine büyük katkı verilmiştir. (1)

1970’lerde sanat alanında ortaya çıkan yeni düşünceleri ve anlayışları desteklemiş birçok kavramsal sanatçı, yeni yaklaşımlar ile baskı eserler üretmiştir. 1980’lerde çağdaş sanatın önemli merkezi olan Amerika ve Avrupa’da farklı bireysel atılımlar görülmüştür. Politika ve yeni teknolojiler baskı sanatları üretimleri için itici güç oluşturmuştur. (2)

1980 sonrasında ve 1990’larda baskı sanatlarının daha geniş kitlelere ulaşabilmesi için farklı yöntemler aranmış ve yeni uygulamalar keşfedilmiştir. Sanatçılar sınırlı edisyon geleneğinin dışında eserler üretmiş, tişört, kağıt bardak, paket kağıdı gibi yeniden üretilen tüketim malzemesi üzerine çalışmıştır. Baskı sanatlarının sınırlı basım adeti ve çerçevelenerek asılmasının dışında üretilen eserleri, geleneksel bakış açısını değiştirmiştir. Barbara Kruger, Jenny Holzer, Félix Gonzalez-Torres gibi sanatçılar, baskı sanatlarının kitlelere ulaşma amacına uygun olarak sınırsız edisyonları ve farklı uygulamaları keşfetmişlerdir.

Şekil 1. Gonzalez-Torres, “İsimsiz (Görüntü)”, Dijital Baskı, Sonsuz Basım Adeti, 75.438cm x 113.792 x 20.32 cm, 1991, MOMA, New York.

Baskıresim, hızlı ve seri üretim ile basılı materyallerle günlük yaşam içerisine kolaylıkla nüfuz etmiş, sosyal ve politik sorunlara duyarlı bir protesto aracı olmuştur. Kara Walker, Willie Cole, Peter Kennard, Cat Picton Phillipps, Wieslaw Haladaj, William Kentridge, Lynne Allen gibi sanatçılar, protest bir tavır gerektiren konulardan yola çıkarak politik, kültürel, toplumsal gündeme gönderme yapmışlardır. (3) Jeon Joonho, Kore toplumuna dayanan eserlerinde, sosyo-politik ortamı esprili ve mizahi bir anlayışa sahip evrensel dille ele almış, popüler simgeler ile egemen güçleri ve kapitalizmi eleştirmiştir.

Şekil 2. Joonho, “Beyaz Saray”, Dijital Baskı, 40.64 cm X 81.28 cm, 2005-2006.

Ağaç baskılardan günümüze, baskı sanatlarının teknik evrimi dijital teknoloji ile genişlemiştir. Teknolojik yenilikler ve yeni arayışların sonucu olarak baskıresim; melez baskı, baskı yerleştirme, üç boyutlu baskı, sokak sanatı ve dijital baskı ile yeniden tanımlanmıştır. 20. ve 21. yüzyılda baskıresmin gelişimi çerçeveli sınırlı edisyonların dışına çıkmış ve daha geniş bir alan tanımına ulaşmıştır. Geleneksel anlamda baskıresim çerçevelenerek duvara asılmaya uygun bir şekilde üretilmiş iken günümüzde galeri ve müzelerin yanısıra kamusal alanlarda sergilenebilecek büyük boyutlu baskılara dönüşmüştür. İç ve dış mekanlar sergilemeye uygun olarak seçilmiş veya eserler mekan için üretilmiştir. Geleneksel yöntemler ve yeni teknolojiler ile baskıresimler, heykel veya yerleştirme olarak var olmaya başlamıştır. Geleneksel veya deneysel baskı tekniklerinin kullanıldığı yerleştirmeler, bulunduğu çevre ile bağlantılı olarak farklı sanatsal anlatım yöntemleriyle çağdaş sanatçıların dili olmuştur. (4) Andy Warhol ve Robert Rauschenberg gibi sanatçılarla baskıresim, tuval veya bez üzerine yapılan uygulamalarla yerleştirmelerin parçası olarak karşımıza çıkmıştır. Andy Warhol’un “İnekli Duvar Kağıdı” ve “Brillo Kutuları” adlı baskıları, baskı geleneğinin ötesinin bir kanıtı olmuştur. (5) Renee Green, Thomas Kilpper, Xu Bing, Kiki Smith, Nobuhiro Nakanishi, John Hitchcock, Jan Hendrix, Christoph Loos, Regina Silveria, Nicola Lopez, Alexia Tala, Libby Hague, Rob Swainston, Barthelemy Toguo, Valgerdur Hauksdóttir, Ryan McGinnes, Orit Hofshi, Ardan Özmenoğlu, Milos Dordevic, Irena Keckes, Crystal Wagner gibi daha birçok sanatçının eseri bu konuya örnek olmuş, baskıresimler hem yerleştirmelerin bir parçası olmuş hem de dış mekanlarda kullanılmıştır.

Şekil 3. Wagner, Gofre Baskı, Ipek Baskı, Kesme Kağıt, Mylar ile Baskı Yerleştirme, 2015, New York City.

Büyük boyutlu baskılar ve baskı yerleştirmeler, baskı sanatlarının güncel iletişim kurma biçimi olmuş, hem tarihle ilintili hem de yaşam ve sanatı birleştiren yenilikçi bir dil olarak karşımıza çıkmıştır. Baskı yerleştirmeleri ile teknolojik gelişmelere ve evrensel sorunlara değinen Betsabeé Romero'nun eserlerinde otomobil lastikleri, yüksek baskı yöntemi ile oyulmuş ve metrelerce uzun kağıtlar veya kumaşlar üzerinde yuvarlanarak basılmıştır. Baskılar ve kalıpları sunumun bir parçası olarak etkileşimli bir ortam yaratarak, yeni seyir olanakları ile günümüz şartlarında baskı sanatlarının daha etkin bir şekle dönüşmesini sağlamıştır.

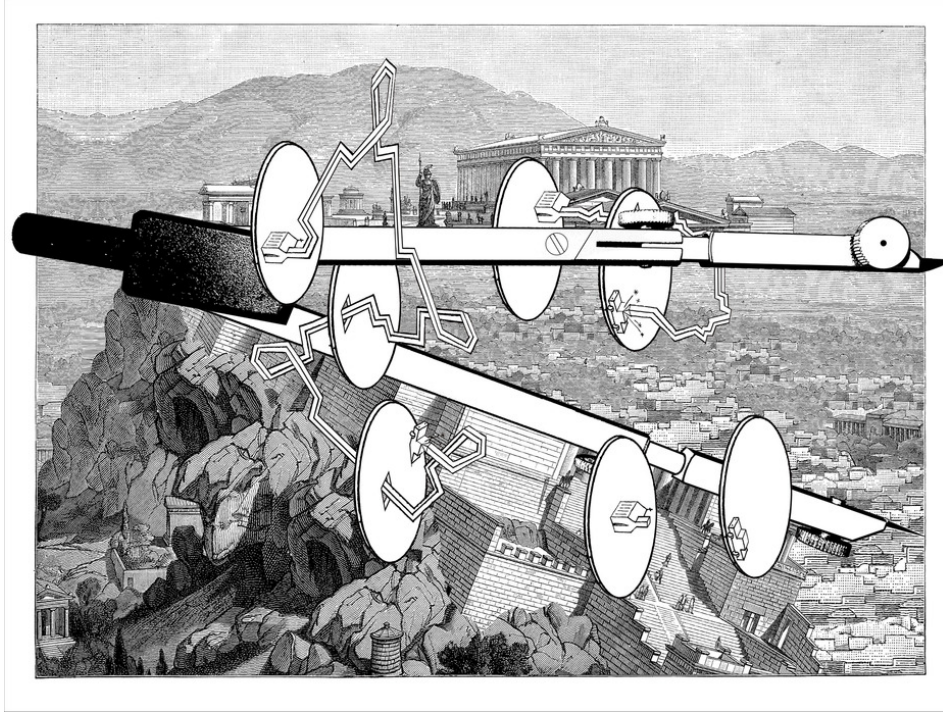
Şekil 4. Betsabee Romero, "Bir Kimliğin Haritası" 2012, Los Angeles.

Günümüz baskı sanatlarında teknolojinin yeniliklerinden de beslenen pek çok önemli sanatçı, dijital teknolojinin olanaklarıyla sanatsal üretimlerini zenginleştirmiştir. Bilgisayar ortamında yaratılan çalışmaları sorgulayan bir anlayışa rağmen dijital baskı geniş kitlelerce benimsenmiştir. Birçok baskı sanatçısı için dijital yöntemler önemli değişimleri beraberinde getirmiş ve tek başına ya da diğer baskı teknikleriyle birleştirilerek daha çeşitli baskı eserler üretilmesini olanaklı kılmıştır. Sürekli devinim ve değişim içinde olan Baskiresim, bilgisayar verilerinden sonuç elde eden dijital baskı ile dakikada yüzlerce edisyona ulaşmıştır. İnkjet baskı ve internet dijital baskının gelişiminde etkili olmuştur. Bilgisayarın sunduğu imkanlar baskiresim tekniklerini doğrudan etkilemiş, 1995'te Londra Enstitüsü'nde, baskiresim için dijital teknoloji uygulamalarını araştırma programı kurulmuştur. Bölümün başkanı Paul Coldwell, geleneksel yöntemleri bilgisayarın olanaklarıyla birleştiren ve bütünleştiren anlayış ile eserlerini üretmiştir. (6) Dijital baskiresim ile sanatçılar, çizim yapmış, deneme baskılar almış ve hızlı bir şekilde sonucu görebilmiştir. Julian Opie, Michael Craig-Martin, Susan Collins, Devorah Sperber, Randy Bolton, Cecile Boucher, Sang-gon Chung, Dan Hays, Damien Hirst, Catherine Yass, Marilène Oliver, Shaurya Kumar, Tammam Azzam gibi isimler bilgisayar teknolojisi ile eser üretmişlerdir.

Şekil 5. Azzam, “Özgürlük Graffiti: Gustav Klimt’in Öpücüğü”, Dijital Baskı, 112 cm x 112 cm, 2013, The Samawi Collection. Courtesy Ayyam Gallery Dubai.

Gelişen yeni teknoloji ile Dijital Baskı eserler büyük boyutlarda ve farklı materyaller üzerine basılmıştır. Baskı sanatları pratiğini geliştiren ve kitlelere ulaşmasını kolaylaştıran dijital baskı geleneksel bakış açılarını farklılaştırmıştır. Marko Blažo dijital baskılarında, yaratılmış mekanları somutlaştıran hayali imgelerle mimari elemanları birarada inşa etmiştir.

Şekil 6. Blažo, Akropol, 68.58 x 91.44cm, Dijital Baskı, 2010.

Çağdaş bir uygulama olarak yaratıcı bir anlayışı benimseyen Baskı Sanatları, yeni deneysel yöntemler ve dijital teknoloji ile yeni keşiflere gitmiştir. Dijital baskının etkisi, kağıdın dışında yüzeylere yapılan baskılar ile sanatçılar, farklı teknikleri bir araya getirerek baskı sanatlarının sınırlarını esnetmiş ve giderek baskı sanatlarının tanımını daha da genişletmişlerdir. Teknik birliktelikleri içeren yeniden üretilmiş bir tür olabildiği gibi iki veya daha fazla türün birleşiminden oluşabilen Melez Baskı, Rosemary Simmons'ın Baskı Sanatları Sözlüğü'nde "*geleneksel tekniklerle fotoğraf ve dijital baskıların birleşimidir (7)*" şeklinde ifade bulmuştur.

Yeni araştırmaların yolunu açarak baskı tekniklerini serbestçe bir araya getirerek baskıresme yeni bakış açıları kazandıran Kenneth E. Tyler, Gemini G.E.L. ve Tyler Graphics'i kurmuş, melez baskı üretimine öncülük etmiştir (8). Baskılarında pek çok tekniği ve malzemeyi biraraya getiren Robert Rauschenberg, tekniği fotoğraf ve dijital baskı ile birleştirmiştir. Eserlerini, ince yarı saydam ipek, şifon, tülbent gibi kumaşlar ve

farklı tabakalar üzerine ipek baskı yöntemi ile basmıştır. 1974’te Gemini G.E.L. ile çalışırken, “Kırağı” serisini üretmiştir (9).

Şekil 7. Rauschenberg, “Kırağı”, Melez Baskı (taş baskı, ipek baskı, ipek şifon, ipek saten), 170.2 cm x 241.3 cm, 1974, Leo Castelli, New York.

Melez baskı eserler kolajlanmış basılı yüzeylerden, baskı ve kolaj assemblajlarına ipek baskı, ağaç baskı, dijital baskı gibi farklı teknikleri bir araya getirmiştir. Helen Frederick, Dan Welden, Anne Desmet, Eduardo Paolozzi, Charlotte Hodes, Alicia Candiani, Karen Kunc gibi sanatçılar melez baskı eserler üretmişlerdir. Deneysel anlayışın benimsendiği melez baskı eserlerde, üretim alanının sınırlılıkları aşarak genişletilmiştir.

Bilgisayar teknolojisi, baskı kalıplarını hazırlamak için CNC (Computer Numerical Control (bilgisayar sayımlı yönetim) makinelerinin kullanılması ve toksik olmayan baskı tekniklerinin gelişmesi, sanatçıların çalışma biçimlerinde değişimi beraberinde getirmiştir. Baskı sanatları, yeni teknik ve yaklaşımlarla daha özgür bir dile kavuşmuştur. Günümüz koşullarıyla şekillenen baskıresim geleneği hem eski hem de yeni teknolojilerin sunduğu imkanlar ile daha etkili iletişim kurmaya başlamıştır.

Baskı sanatlarının olanaklarını kullanan Banksy, Swoon gibi sokak sanatçıları kamusal alanlarda gerçekleştirdikleri eserlerle toplumsal yaşamın içine girmişlerdir. Dünyanın tüm sokaklarını üretim alanı olarak kullan çağdaş kent sanatı olarak adlandırılan grafiti ve sokak sanatı, sanatı müze ve sergi mekanları dışına taşımıştır. Duvarlara yapıştırılan

veya şablon kalıplarla uygulanan baskı eserler, dünyanın birçok yerinde farklı kitlelerle ilişkiye geçerek farklı yaşamlar ile bağ kurmuştur. Dünya çapında yazı ile popüler kültür ve politik imgeleri bir araya getiren çağdaş sanat hareketi olarak varlığını sürdüren sokak sanatı, internet ve sosyal medya ile uluslararası tanınırlığını arttırmıştır.

Şekil 8. Swoon, Duvar Üzerine Yapıştırılmış Linolyum Baskı, Londra.

Günümüzün hızla değişen atmosferinde Baskı Sanatları, sanatçıların özgür tutumları ve teknik gelişmelerle giderek daha farklı yönde şekillenmiştir. Küçük boyutlu baskılardan büyük boyutlu devasa formlara, baskı yerleştirmelere artan olanaklar ve farklı anlatım dilleri ile galeri duvarlarından sokağa, reklam panolarına ve sosyal ağlara hayatın her anında baskı sanatları eserlerine rastlanılabilmektedir. 1999 yılında kurulmuş Bir sanatçı kolektifi olan “Faile”, reklam, el broşürü, dergi ve çizgi romanlardan popüler kültür imgeleri ile eserlerini oluşturmuştur. Sokak sanatı mantığı ile sergilenen yerleştirmeler ve büyük boyutlu eserlerde sokak kültürünü ele alınmıştır. 1998 yılında Amerika’da kurulmuş 2007 yılında alternatif sanatçı birliğine dönüşmüş Justseeds Sanatçı Kooperatifi, baskı sanatları ile protest üretimler yapmıştır. Amerika, Meksika ve Kanada’dan sanatçılar, hem bireysel hem de grup olarak kendi bakış açıları ve çalışma yöntemleri ile büyük boyutlu yerleştirmeler ve sokak sanatı eserleri

gerçekleştirmişlerdir. Güncel yaklaşımlara ve yeniliklere açık çağdaş bir anlayışla eserin tekrarlanabilir olmasının dışında son derece esnek ölçütlerle baskı sanatlarının yeni nesil çalışmaları disiplinler bir anlayış ile hayat bulmuştur.

Sonuç olarak;

Baskı sanatları, son yüzyılda tüm dünyada, gelişen ve değişen ekonomik yapı içinde geleneksel teknikler ve farklı olanın peşinde koşan deneysel yeni teknikler ile sanatçıların özgün dillerinin ifade aracı olmuştur. Baskı teknikleri ile eserler üreten sanatçılar fikirlerini aktarmak veya eserlerini gerçekleştirmek için bir çok tekniği biraraya getirmiş ve farklı sunum şekillerinden yararlanmışlardır. Melez baskı, dijital baskı, baskı yerleştirmelerin de etkisi ile baskı sanatlarında teknik anlamda giderek özgürleşen bakış açısı baskı eserleri ve baskı sanatçıları kategorize etmeyi güçleştirmiştir. Çağın teknolojik gelişimi ekseninde yaratıcı bir anlayışı benimseyen Baskı Sanatları, günümüzde yaşamımızın her anına nufuz etmiştir.

Dipnotlar

1. Wye, Deborah, Starr Figura, Judith Hecker, Raimond Livasgani, Harper Montgomery, Jennifer Roberts, Sarah Suzuki, Wendy Weitman; Artists & Prints: Masterworks from the Museum of Modern Art, s24.
2. Tallman, Susan; The Contemporary Print: From Pre-Pop to Postmodern, s196.
3. Coldwell, Paul; Printmaking: A Contemporary Perspective, s111.
4. Tala, Alexia; Installations and Experimental Printmaking, s8.
5. Coldwell, Paul; Printmaking: A Contemporary Perspective, s137.
6. Saunders, Gill, Rosie Miles; 2006, Prints Now: Directions and Definitions, s13.
7. Simmons, Rosemary; 2002, Dictionary of Printmaking Terms, s62.
8. Coldwell, Paul; Printmaking: A Contemporary Perspective, s33.
9. Coldwell, Paul; Printmaking: A Contemporary Perspective, s85.

Kaynaklar

Coldwell, Paul; 2010, Printmaking: A Contemporary Perspective, Londra, Black Dog Publishing.

Fishpool, Megan; 2009, Hybrid Prints, Printmaking Handbooks, Londra, A & C Black Publishers Ltd..

Grabowski, Beth, Fick, Bill; 2012, Baskıresim (Kapsamlı Materyaller ve Teknikler Rehberi), İzmir, Karakalem Kitabevi Yayınları.

Kılıç, Selvihan; 2014, Baskı Sanatlarında Yeni Arayışlar (Avrupa Ve Amerika Örneği), Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yayınlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi.

Kuitinen, Riikka; 2011, Street Art: Contemporary Prints, Londra, Victoria & Albert Museum.

Ross, John; 1991, The Complete Printmaker: Techniques, Traditions, Innovations. Londra, Free Press.

Saff, Donald, Deli Sacilotto, Rita Gilbert (Editor); 1978, Printmaking: History and Process, Londra, Rinehart and Winston.

Saunders, Gill, Rosie Miles; 2006, Prints Now: Directions and Definitions, Londra, Victoria & Albert Museum.

Simmons, Rosemary; 2002, Dictionary of Printmaking Terms, Printmaking Handbooks, Londra, A&C Black.

Suzuki, Sarah (Editor); 2012, What is a Print?, New York, The Museum of Modern Art.

Tala, Alexia; 2011, Installations and Experimental Printmaking, Printmaking Handbooks, Londra, A&C Black.

Tallman, Susan; 1996, The Contemporary Print: From Pre-Pop to Postmodern, Londra, Thames & Hudson.

Wye, Deborah, Starr Figura, Judith Hecker, Raimond Livasgani, Harper Montgomery, Jennifer Roberts, Sarah Suzuki, Wendy Weitman; 2004, Artists & Prints: Masterworks from the Museum of Modern Art, New York, The Museum of Modern Art.

İnternet Kaynakları

Şekil 1. <https://aucourantarts.wordpress.com/tag/felix-gonzalez-torres/> (Erişim Tarihi: 03.09.2015)

Şekil 2. http://www.mglc-lj.si/eng/the_biennial/biennial_history (Erişim Tarihi: 03.09.2015)

Şekil 3. <http://wmevents.com/2015/08/wm-events-favorite-installation-artists/> (Erişim Tarihi: 03.09.2015)

Şekil 4. <http://www.thatcreativefeeling.com/wp-content/uploads/Betsabeé-Romero-carves-and-prints-from-tyres.jpg>

Şekil 5. <http://newsfeed.time.com/2013/02/06/syrian-artist-pays-homage-to-gustav-klimts-the-kiss/> (Erişim Tarihi: 03.09.2015)

Şekil 6. <http://www.artslant.com/global/artists/show/19400-marko-blazo?tab=ARTWORKS> (Erişim Tarihi: 03.09.2015)

Şekil 7. <http://www.christies.com/lotfinder/prints-multiples/robert-rauschenberg-plus-fours-5163523-details.aspx> (Erişim Tarihi: 03.09.2015)

Şekil 8. <http://www.ekosystem.org/forum/viewtopic.php?t=5657> (Erişim Tarihi: 03.09.2015)